

ДВА СРПСКА ВЕЛИКА ЖУПАНА ИЗ XIV ВИЈЕКА: АЛТОМАН И АНДРИЈА ГРОПА

Апстракт: У овом раду се говори о титули великог жупана и двојници њених носилаца из XIV вијека – Алтоману и Андрији Гропи. У уводном дијелу рада аутор саопштава осврт на титуле жупана и великог жупана, односно њен развојни пут од владарске титуле до локалног достојанства. Централни и највећи дио рада посвећен је навођењу података из живота и активности Алтомана и Андрије Гропе. У том дијелу, поред већ познатих чињеница, аутор доноси нове податке и претпоставке о њиховој улози у оновременим збивањима. Рад завршава покушајем одређивања начина и времена добијања титуле великог жупана Андрије Гропе.

Кључне ријечи: жупани, архонти, кнезови, велики жупан, кефалије, Душанов Законик, Алтоман, натписи, област, цар Урош, Андрија Гропа, Марко Краљевић, новац, добијање титуле великог жупана.

У раном средњем вијеку, у вријеме и након досељавања на Балканско полуострво, према ријечима Константина Порфирогенита, Словени нису имали других вођа осим *стараца жупана*. Тек са образовањем државе почињу се јављати *архонти*, који се обично преводе као кнезови, иако право значење те ријечи не знамо¹. Крајем XI вијека рашки жупан Вукан осамосталио се од Дукље поставши владар своје државе, те је на тај начин титула жупана једино код Срба достигла владарски ранг². Она је тај ранг задржала кроз цијели XII и прве године XIII вијека, практично све до 1217. и крунисања Стефана Немањића за краља. Наравно, српски владари су у том периоду уз титулу жупана имали и атрибут *велики* да би се разликовали од других бројних жупана који су управљали појединим крајевима њихове државе.

¹ Ова ријеч би се могла превести као: *онај који има власт*, али остаје спорно питање опсега његове власти. Неки истраживачи сматрају да се под овим термином крију жупани, док су други мишљења да су то кнезови који се издвајају из жупана који управљају појединим дијеловима државе.

² F. Goršič, *Župani in knezi v jugoslovenski pravni zgodovini, Časopis za zgodovino in narodopisje XXIV* (Maribor 1929) 34; *Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ћирковић и Р. Михаљчић, Београд 1999, 197 (Г. Томовић).

До почетка XIV вијека у локалној управи учествовали су жупани и кнезови чији се друштвени ранг разликовао у зависности од територије и времена. Са византинизацијом државног апарата, коју је спроводио краљ Стефан Милутин, положај и једних и других био је осјетно угрожен. То се посебно односи на жупане, које је моћни владар замјењивао својим локалним чиновницима – кефалијама³. Поред кефалија, из Византије се у Србију у првој половини XIV вијека уводе нове звучне титуле: деспота, севастократора, а нешто доцније и кесара⁴. О ниском друштвеном рангу титуле жупана средином XIV вијека најрјечитије свједочанство пружа *Душанов Законик*, у коме се ни једном једином рјечју не помиње ова међу Србима најстарија титула. У исто вријеме се у *Законику* са чак шест чланова утврђују права и обавезе кефалија⁵.

И поред свега тога, титула жупана није била у потпуности потиснута из политичког живота Србије тог времена. У прилог томе иде и појава двојице великаша који су својом дјелатношћу оставили трага у оновременим историјским изворима. Наиме, Алтоман и Андрија Гропа не само да су, уз Алтомановог сина Николу, последњи значајни носиоци ове титуле, већ су накратко оживили исту са владарским атрибутом *велики*. Уз овај, други разлог за писање једног оваквог рада јесте могућност да се о Алтоману и Андрији Гропи поставе још нека питања и саопште нова рјешења чиме би преглед њихове дјелатности био нешто потпунији у односу на раније радове⁶.

Име жупана Алтомана помиње се неколико пута у сачуваним историјским изворима што нам омогућава да дјеломично реконструишемо поједине догађаје из његовог живота и политичке активности. Био је други син војводе Војина,

³ Установа кефалија била је преузета директно из Византије. Поред кефалија уводе се и друге дужности, које носе српске називе, али су позајмљене из Византије, а којима се знатно сужавају ингеренције жупана: *судија велики и мали, судија граду, судија жупски*. Уз све то уводе се титуле логотета и протовестијара као представника централне управе. В. Мошин, *Византијски утицај у Србији у XIV веку*, ЛИЧ III (1937) 156; М. Благојевић, *Реформа државне управе и Душанов Законик*, Настава историје 11 (2000) 43.

⁴ Титула деспота први пут се у Србији помиње око 1326, други пут 1347. То су били деспот Драгослав, односно деспот Оливер. Севастократор је први пут забиљежен прије 1331, а други пут 1343. Кесар је наведен први пут у папском писму од 1347. В. Мошин, *Византијски утицај у Србији*, 154-155.

⁵ М. Благојевић, *Реформа државне управе*, 45.

⁶ О Алтоману највише података пружа студија М. Динића, *О Николи Алтомановићу*, Посебна издања СКА 40, Београд 1932, док се преглед активности Андрије Гропе налази у дјелу М. Шуице, *Немирно доба српског средњег века*, Београд 2000.

војсковође краља Стефана Дечанског и краља Душана, и отац најпознатијег српског жупана Николе, својевремено најмоћнијег обласног господара. Алтоман се први пут помиње почетком 1335. у једној повељи краља Стефана Душана као један од свједока, али без ознаке титуле⁷. Већ сама та чињеница да се налази на једном важном државном документу довољно свједочи о угледу који је имао као млади властелин.

Након тога вјероватно је добио титулу жупана, а с тим и неку област којом је управљао, могуће у близини дубровачке територије. На овакву претпоставку упућује његов други помен из октобра 1347. када се као жупан женио у дубровачком сусједству. Том приликом Алтоман је упутио писмо Дубровчанима тражећи изнајмљивање њихових бродова, што су они без већих тешкоћа одобрили⁸. Женидбу је хтио да прослави на што свечанији начин па је тражио од Дубровчана извјесну суму новца, на рачун стонског дохотка за идућу годину, али је његов захтјев одбијен. Према овоме изгледа да је тај доходак исплаћиван Алтоману, прије него што га је цар Душан уступио манастиру Светог Михаила у Јеруслиму 1350⁹.

Поново је забиљежен у једном дубровачком документу из октобра 1352. када је наведен неки Радослав као Алтоманов човјек¹⁰. Алтоман се слједећи пут јавља 1359. у једном документу сачуваном у Дубровачком архиву¹¹. То је уједно и његов посљедњи помен у дубровачкој грађи, али он се помиње још и у два натписа из каснијег времена. Први је надгробни натпис непознатог властелина из Годачице код Краљева који гласи: *господину великому жупану и сину*, затим слиједи

⁷ F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Vienna 1858, 152; У питању је фалсификован документ, али то не значи да подаци у њему нису вјеродостоји, напротив.

⁸ Према дубровачком статуту то је било забрањено, али је Велико вијеће одлучило да му се, поред бродова, уступи и галија правдајући такву одлуку пријатељством с њим. Ипак, изнајмљивање бродова није било бесплатно, пошто је све ишло на Алтоманов трошак. М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, 4.

⁹ Истог дана када је Велико вијеће донијело своју одлуку о Алтомановим захтјевима, 17. октобра 1347, овлашћени су кнез и Мало вијеће да нешто поклоне Алтоману и његовој млади. М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, 4.

¹⁰ М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, 5.

¹¹ Р. Михаљчић је пронашао у серији *Debita Notariae* 4, f. 78 да је тада Алтоман био жив. Податак преузет из Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд 2001, 42, нап. 12; Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, Београд 2001, 85; М. Благојевић, *Велики кнез и земаљски кнез*, ЗРВИ 41 (2004) 312.

оштећење, а потом читко: *жупана Николе и в дни них владах Честином 12 лет. Си ками свет да јест*¹².

Из овог натписа сазнајемо да је Алтоман добио титулу великог жупана, али због недостатка других извора нисмо у стању тачно одредити кад се то десило. Вјероватно је то било послѣ Душанове смрти 1355, односно у првим годинама владавине цара Уроша, иако има и супротних мишљења¹³. Близу смо истине ако помислимо да је исту добио због своје дугогодишње вјерне службе и бројних успјеха које је постигао током своје активности. С друге стране свакако је централној власти ишло у прилог да истакнуте властелине, какав је био и Алтоман, награди додјелом виших титула и тако их више веже за себе посебно у времену кад су се почели осјећати дезинтеграциони процеси у српској држави. Могуће да је са новом титулом добио и неку већу област него ону којом је господарио раније у сусједству Дубровника. То би могла бити област Грузе са градом Честином, Рудник и сусједне крајеве¹⁴, што се свакако уклапа у садржај горе поменутог натписа.

У дубровачким документима из 1347. када се Алтоман женио не помиње се име његове жене, али је оно познато на основу натписа на надгробном споменику који је подигао њихов син жупан Никола¹⁵. Натпис, који се датује између 1366. и 1371. године¹⁶, а налази се код манастира Бање у близини Прибоја гласи: *А се лежи господжа Ратослава, дшти воеводе Младена, а жена великога жупана Алтомана. И си камен постави син ми жупан Никола в дни цара Уроша*¹⁷. Овај натпис, који

¹² Р. Станић, *Натпис из Годачице код Краљева*, *Старинар* 24-25 (1973-1974) 133; В. Јовановић, *Борач и Честин. Прилог проучавању средњовековних градова у Србији*, ИГ 1-2 (1985) 25; Дакле, властелин који је непосредно управљао Честином 33 године био је потчињен и великом жупану Алтоману и жупану Николи, а можда и још неком. М. Благојевић, *Велики кнез и земаљски кнез*, 312.

¹³ К. Јиречек је сматрао да је он ту титулу добио још од цара Душана непосредно након његовог крунисања за цара Срба и Грка, али није и образложио своје мишљење. К. Јиречек, *Историја Срба II*, Београд 1978, 22; За разлику од њега Р. Михаљчић добијање титуле великог жупана везује за прве године владавине цара Уроша и слабљење централне власти. Р. Михаљчић, *Владарске титуле*, 85; Његово мишљење дијели и М. Благојевић. По њему титула великог жупана није могла бити узурпирана, већ се добијала на легалан начин од српских царева. М. Благојевић, *Велики кнез и земаљски кнез*, 312.

¹⁴ М. Благојевић, *Велики кнез и земаљски кнез*, 311.

¹⁵ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, Београд 1902, 45; Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974, 75; И. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле у доба Немањића*, Београд 1994, 44.

¹⁶ Г. Томовић, *Морфологија*, 75.

¹⁷ Г. Томовић, *Морфологија*, 75.

открива важан податак из Алтомановог приватног живота је уједно и посљедњи историјски извор у коме се он налази. Дакле, он је био у браку са Ратославом, ћерком војводе Младена, родоначелника моћне породице Бранковића. Ступивши у родбинске везе са њим вјероватно је још више учврстио своје позиције и углед у тадашњем српском друштву.

Остаје отворено питање времена његове смрти. Усљед недостатка историјских извора немогуће је утврдити годину смрти, али се може бар приближно одредити кад би то могло да буде. У литератури се обично наводи да је то било око 1359. године¹⁸. Међутим, има и оних који су мишљења да је он поживио све до 1367. везујући своју тврдњу за натпис непознатог властелина из тврђаве Честин¹⁹. Биће да је ово мишљење ипак пресмионо. Можда је тај властелин једно вријеме служио великог жупана Алтомана, а онда по његовој смрти сина му Николу па је и једног и другог навео у свом натпису. Будући да је Алтоман сигурно жив 1359, вјероватно је умро послџје те године, можда раних шездесетих година XIV вијека да би неколико година након њега умрла и његова жена Ратослава. Наслиједио га је син Никола²⁰.

Алтоманов млађи савременик Андрија Гропа потицао је из старе арбанашке породице која је крајем XIII вијека имала своје баштинске посједе у планинском масиву сјеверозападно од Охридског језера²¹. Вјероватно је у почетку био властелин краља Вукашина са титулом жупана²². Након Маричке битке и погибије свог сизерена осамосталио се поставши обласни господар са сједиштем у Охриду²³. Био је ожењен са Кираном Мусаки, ћерком епирског деспота Андрије II Мусакија,

¹⁸ *Историја српског народа I*, Београд 1981, 591 (Р. Михаљчић); Д. Спасић, А. Палавестра, Д. Мрђеновић, *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле*, Београд 1991, 229; *Лексикон српског средњег века*, 198 (Г. Томовић).

¹⁹ Р. Станић је натпис датирао са 1367. годином, а пошто се Алтоман помиње у њему, он сматра да би исти још могао бити у животу. Р. Станић, *Натпис из Годачице*, 137; Његово мишљење наводи и В. Јовановић у свом раду *Борач и Честин*, 26.

²⁰ Занимљива је претпоставка К. Јиречека да је деспотов војвода Алтоман, који је имао сједиште у Бару и који се помиње 1427. године био неки сродник великог жупана Алтомана. Податак преузет из И. Божић, *Зетске војводе под деспотима, Немирно Поморје XV века*, Београд 1979, 179; Ипак, тешко је повјеровати у истинитост ове смјеле претпоставке.

²¹ И. Ђурић, „*Ектесис Неа*“ – византијски приручник за питакија о српском патријарху и неким феудалцима крајем XIV века, Зборник ФФ у Београду 12-1 (1974), Споменица Георгија Острогорског, 428; М. Шуица, *Немирно доба*, 35.

²² *Историја српског народа II*, Београд 1982, 24 (Р. Михаљчић); М. Шуица, *Немирно доба*, 35.

²³ *Историја народа Југославије I*, Београд 1953, 414 (Т. Томоски).

што говори у прилог чињеници да је уживао висок углед седамдесетих година XIV вијека²⁴.

По вијестима које пружа *Мусакијева хроника*, заједно са својим тастом Андријом II Мусакијем и својим наводним пашеногом Балшом II Балшићем напао је краља Марка и заузео његов град Костур²⁵. Ако су то истините вијести онда би тај сукоб могли временски одредити са првом половином осме деценије XIV вијека. По завршетку тог сукоба могуће је да су се дојучерашњи противници помирили па чак, ускоро, ступили у односе блиске сарадње и савеза. То би у великој мјери могло да појасни садржину надгробног натписа Остоје Рајаковића, који гласи: *Престави се раб божији Остоја Рајаковић, погуслом Угарчић и суродник краља Марка, зет жупана Ропе, љето 6888 (1379), месеца октомбрија десети дан. Вас же мољу, братија моја љубимаја, прочитајуште простите, јако ви можете бити као ја, а ја како ви николиже*²⁶. Натпис је сачуван на гробном камену у цркви Свете Богородице у Охриду. Ово је прворазредан историјски извор из кога сазнајемо да је Андрија Гропа још увијек жупан, али и да се удајом ћерке родбински повезао са краљем Марком.

Од Андрије Гропе сачуване су четири врсте новца које је ковао што свједочи и о његовом економском јачању²⁷. На једном од њих налази се натпис који гласи: *милости божијеј велик жупан Гропа, господин Охриду*²⁸. Овај новац би могао да

²⁴ И. Ђурић је претпостављао да би се управо на њега могла односити формулација *жупану* у византијском приричник *Ектесис Неа*, која је садржала упутства за обраћање у писменој форми појединим истакнутим личностима позне Византије, као и сусједним владарима или обласним господарима. Томе у прилог иде и важност Охрида за Византију, помињање архиепископа Охрида, сличност епитета у приручнику са оним на натпису из цркве Св. Климента, као и титула велики жупан којом се поносио Андрија Гропа. Истина и сам И. Ђурић допуштао је могућност да се та формулација односи и на Николу Багаша. И. Ђурић, „*Ектесис Неа*“, 428-430; М. Шуица, *Немирно доба*, 35.

²⁵ Податак преузет из М. Шуица, *Немирно доба*, 35; На жалост, не постоје други извори који би потврдили те вијести тако да остаје отворена сумња у њихову истинитост

²⁶ Љ. Стојановић, *Записи и натписи* I, 48; Љ. Стојановић, *Записи и натписи* IV, 16; К. Јиречек гријешни када означава Андрију Гропу као великог жупана на основу овог натписа. К. Јиречек, *Историја Срба* II, 22; Према том натпису Гропа је још увијек жупан.

²⁷ На једној новчаној врсти његово име је без титуле жупана што би могло да значи да је новац ковао још за живота краља Вукашина у охридској ковници, као веома имућан и значајан властелин. Старословенски натписи који се појављују на његовом новцу указују на припадање властеоској структури Српског царства. М. Шуица, *Немирно доба*, 36; *Лексикон српског средњег века*, 198 (Г. Томовић).

²⁸ К. Јиречек, *Историја Срба* II, 204; Гропин новац је нађен у „Кичевској остави“, а објавио га је Balduin Saria, *Iz numizmatičke zbirke Narodnog muzeja u Beogradu*, *Старинар* III (1924-1925) 61-69

потиче из осамдесетих година XIV вијека што би значило да је Андрија титулу великог жупана могао да добије у том периоду од краља Марка, вјероватно због неких својих заслуга²⁹. У сваком случају несумњиви *terminus post quem* његове нове титуле јесте 10. октобар 1379. године, а о *terminusu ante quem* можемо само да нагађамо. За вријеме власти Андрије Гропе подигнута је и живописана црква Светог Климента³⁰, тј. Богородице Перивлепте у Охриду 1378/1379 године³¹. Није у потпуности познат обим територије којом је он управљао³², нити како је завршио.

(посебно 73-91). Подаци преузети из И. Ђурић, „*Ектесис неа*“, 428; Р. Михаљчић, *Владарске титуле*, 86.

²⁹ Према истаживању М. Благојевића обновљена највиша српска достојанства *великог кнеза* и *великог жупана* нису могла бити узурпирана, већ су се добијала на легалан начин од српских владара. М. Благојевић, *Велики кнез и земаљски кнез*, 312; После Маричке битке краљ Марко формално је постао савладар посљедњег Немањића, цара Уроша, а по његовој смрти децембра 1371. могао се сматрати легитимним српским владаром. Као такав имао је и право да додјељује више титуле па је то вјероватно и искористио додијеливши титулу великог жупана Андрији Гропи.

³⁰ Јереј Стефан и не помиње краља Марка у ктиторском натпису у тој цркви, истичући само жупана Андрију Гропу, као управника града, који му је, без сумње, потврдио имовинско-правни положај имања поклоњених задужбини. *Историја српског народа* II, 148 (Г. Бабић Ђорђевић – В. Ђурић); Уз монетарну независност, надгробни натпис Остоје Рајаковића, ово је трећи доказ да је Гропа био независан у односу на краља Марка.

³¹ М. Шуица, *Немирно доба*, 36.

³² Мусакијева хроника спомиње да је поред Охрида Гропа држао и Дебар. Податак преузет из дјела М. Шуице, *Немирно доба*, 36.

Arandel Smiljanić

**TWO GREAT GOVERNORS FROM XIV CENTURY:
ALTOMAN AND ANDRIJA GROPA**

Abstract: The title of governor marked Serbian rulers for more than a century, but it was degraded in time by introduction of new, pompous titles in the fashion of Byzantium, which was initiated by King Milutin. Although the title itself was diminished, its several holders in the 14th century can by no means be seen in the same light. Among them there is Altoman, Duke Vojin's son, who was predestined for greatness ever since his childhood, and whose name is recorded in the Archives of Dubrovnik, where two files prove that he had been awarded the title by Emperor Uros and ruled the region of Gruza. He was married to Ratoslava, Duke Mladen's daughter, his son was the famous ruler Nikola Altomanovic, and he died around 1370. Another significant ruler of the time was Andrija Gropa, of Albanian origin. In the beginning he was one of King Vukasin Mrnjavcevic's governors, but gained independence and settled in the town of Ohrid after the latter died in the Battle of Marica in 1371. He was married to the daughter of the Epirus despot Andrija II Musaki, with whom and Balsa II he formed an alliance in order to force King Marko to abandon the town of Kostur. Soon Andrija Gropa and King Marko settled their dispute, which resulted in the former having been awarded the title of governor in 1379. In addition, his political and social rise was followed by the financial one, so there were four different kinds of coins with his image at the time. His destiny, as well as the frontiers of his realm, remains unknown to the day.

Key words: governor, great governor, Dušan's code, Altoman, Andrija Gropa, obtaining the title of the great governor